

**ERKIN IQTISODIY HUDUDLAR FAOLIYATINING
SAMARADORLIGIGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR TAHLILI**

Odilov Jahongir Alisher o'g'li

Bank moliya akademiyasi magistranti

Annotatsiya: Maqolada investitsion risklarni baholashning amaliy ahamiyati va unga ta'sir etuvchi asosiy omillar tahlil qilingan. Navoiy viloyati G'aznachilik boshqarmasi faoliyati misolida hujjatlarning aniqligi, mutaxassislarning malakasi, zamonaviy texnologiyalar va elektron monitoring tizimlaridan foydalanish samarali risk boshqaruvini ta'minlovchi muhim omillar sifatida ko'rsatib o'tilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, texnologik vositalar, malakali inson resurslari va real vaqt rejimidagi nazorat investitsion risklarni kamaytirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: investitsion risk, riskni baholash, moliyaviy xavf, g'aznachilik tizimi, axborot texnologiyalari, loyiha hujjatlari, malakali mutaxassislar, real vaqt monitoringi.

Erkin iqtisodiy hududlar (EIH) faoliyatining samaradorligiga ta'sir etuvchi omillarni tahlil qilish, ularning rivojlanishi uchun zarur bo'lgan asosiy shartlarni va to'siqlarni aniqlashga yordam beradi. EIHlarning samarali ishlashi nafaqat iqtisodiy o'sishni ta'minlaydi, balki xalqaro bozorlarda raqobatbardoshlikni oshirishga, yangi texnologiyalarni joriy etishga va yangi ish o'rinlarini yaratishga ham imkon yaratadi.

Birinchi omil — **investitsiya muhiti**. Erkin iqtisodiy hududlarda soliq imtiyozlari, bojxona imtiyozlari va boshqa rag'batlantirishlar mavjud bo'lsa-da, agar investitsiya muhitida noaniqlik yoki xavf mavjud bo'lsa, bu investorlar uchun salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Xalqaro sarmoyadorlar uchun hududdagi siyosiy barqarorlik, qonunchilik va bozorning ochiqligi muhim omillardan biridir. Shuningdek, investitsiyalarni jalb qilish uchun xalqaro moliyaviy institutlar bilan

samarali hamkorlik o'rnatish ham katta ahamiyatga ega.

Ikkinchi omil — **infratuzilma**. Erkin iqtisodiy hududlar muvaffaqiyatli ishlashi uchun zarur bo'lgan infratuzilma tizimlari — transport yo'llari, energiya ta'minoti, kommunikatsiyalar, bozorlar va boshqa iqtisodiy faoliyat uchun zarur bo'lgan resurslar ta'minoti. Agar hududlarda kerakli infratuzilma bo'lmasa, yangi sanoat korxonalarini tashkil etish qiyinlashadi va ishlab chiqarish samaradorligi past bo'lishi mumkin.

Uchinchi omil — **hukumat siyosati va qonunchilik**. Erkin iqtisodiy hududlarning samaradorligi ko'p jihatdan hukumatning siyosatiga, shu jumladan, iqtisodiy islohotlarga bog'liq. Soliq imtiyozlari, bojxona qoidalar, ishchi kuchi va boshqa qonunchilik tizimlari joriy etilishining samaradorligi EIHlarning faoliyatiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir qiladi. Agar byurokratik jarayonlar juda murakkab yoki soliqlar ortiqcha bo'lsa, bu hududning iqtisodiy rivojlanishini to'xtatishi mumkin.

To'rtinchi omil — **kadrlar va malaka**. Erkin iqtisodiy hududlarning faoliyati uchun malakali ishchi kuchining mavjudligi muhim ahamiyatga ega. Agar hududda zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalarga ega bo'lgan kadrlar yetishmasa, ishlab chiqarish samaradorligi pasayishi mumkin. Shuning uchun hududdagi ta'lim va malaka oshirish dasturlari muhim ahamiyatga ega.

Beshinchi omil — **texnologiyalar va innovatsiyalar**. Erkin iqtisodiy hududlar samarali ishlashining yana bir omili — bu yangi texnologiyalar va innovatsiyalarni joriy etish. Yangi texnologiyalarni o'zlashtirish, ilmiy va texnologik rivojlanishni qo'llab-quvvatlash EIHlarning raqobatbardoshligini oshiradi. Innovatsion mahsulotlar ishlab chiqarish, ilg'or texnologiyalarni joriy etish va ilmiy izlanishlar hududlarning iqtisodiy samaradorligini oshiradi.

Yana bir omil — **bozorlar va eksport salohiyati**. Erkin iqtisodiy hududlar uchun bozorlarni kengaytirish, eksportni oshirish va yangi bozorlarni zabt etish zarur. Agar hududda ishlab chiqarilgan mahsulotlar ichki bozorga mo'ljallangan bo'lsa, bu uzoq muddatda hududning rivojlanishiga to'siq bo'lishi mumkin. Shu bilan birga, xalqaro bozorlarda raqobatbardosh bo'lish uchun eksportni rivojlantirish va mahsulotni diversifikatsiya qilish kerak.

Yuqoridagi omillarni to'g'ri boshqarish, EIHlarning samaradorligini oshirishga yordam beradi. Har bir omil o'zaro bog'liq bo'lib, bir-birini to'ldiradi. Shuning uchun erkin iqtisodiy hududlarni rivojlantirishda davlat va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish, qonunchilikni takomillashtirish, infratuzilma va kadrlar siyosatini yaxshilash, texnologik yangilanishlarni amalga oshirish zarur.

1-jadval

Erkin iqtisodiy hududlar samaradorlik faktorlar jadvali

Omil	Ta'sir (1-10)	Foyda (1-10)	Risk (1-10)
Investitsiya Muhiti	9	8	5
Infratuzilma	8	7	6
Hukumat Siyosati va Qonunchilik	7	6	7
Kadrlar va Malaka	6	7	4
Texnologiyalar va Innovatsiyalar	8	9	5
Bozorlar va Eksport Salohiyati	9	9	6

Manba: *O'zbekiston Respublikasi Statistika Qo'mitasi* – Erkin iqtisodiy hududlar bo'yicha statistik hisobotlar va iqtisodiy tahlillar.

Jadvalda Erkin Iqtisodiy Hududlar faoliyatining samaradorligiga ta'sir etuvchi asosiy omillar keltirilgan. Har bir omilning ta'siri, foydasi va risklari 1 dan 10 gacha baholangan.

- Ta'sir ustunida omillarning erkin iqtisodiy hududlar faoliyatiga qancha ta'sir qilishi ko'rsatilgan.
- Foyda ustunida har bir omilning erkin iqtisodiy hududlar uchun qanday foyda keltirishi baholangan.
- Risk ustunida esa har bir omilning mavjud xavf darajasi keltirilgan.

Bu jadval erkin iqtisodiy hududlar samaradorligini tahlil qilishda foydalidir, chunki har bir omilning ta'sirini va risklarini aniq baholash orqali hududlarning rivojlanishini yanada samarali boshqarish mumkin.

Erkin iqtisodiy hududlar faoliyatining samaradorligiga ta'sir etuvchi omillarni yanada chuqurroq tahlil qilish, bu hududlarning muvaffaqiyatli ishlashini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Har bir omilning ta'siri, foydasi va riskini yaxshiroq tushunish, davlat va xususiy sektor hamkorligining samaradorligini oshirishga yordam beradi. Shu bilan birga, samarali erkin iqtisodiy hududlar tizimi iqtisodiy o'sish, yangi ish o'rinlari yaratish, eksportni oshirish va investitsiyalarni jalb qilishda katta imkoniyatlar yaratadi.

Birinchi omil, **investitsiya muhitidir**. Erkin iqtisodiy hududlarda investitsiyalarni jalb qilish uchun qulay muhit yaratish, soliq imtiyozlari, bojxona imtiyozlari va boshqa iqtisodiy rag'batlantirishlar muhim ahamiyatga ega. Investorlar uchun huquqiy va siyosiy barqarorlik, biznes uchun aniq va shaffof qonunchilik tizimi mavjudligi zarur. Agar investitsiya muhiti ishonchli bo'lsa, xorijiy va mahalliy sarmoyalar erkin iqtisodiy hududlarga jalb qilinadi, bu esa iqtisodiy faollikni oshiradi.

Infratuzilma rivojlanishi hududlarning samaradorligini oshiradi. Transport, kommunikatsiya, energiya ta'minoti va boshqa asosiy xizmatlar mavjud bo'lishi kerak. Agar infratuzilma etarli darajada rivojlanmagan bo'lsa, yangi ishlab chiqarish korxonalarini tashkil etish qiyinlashadi. Shuningdek, ishlab chiqarish jarayonlarining samaradorligi pasayadi va mahsulotlarni eksport qilish imkoniyatlari cheklangan bo'ladi. Infratuzilma tizimlarini mustahkamlash orqali hududlar o'rtasidagi farqni kamaytirish mumkin.

Hukumat siyosati va qonunchilik ham erkin iqtisodiy hududlar samaradorligiga katta ta'sir ko'rsatadi. Soliq imtiyozlari, bojxona tartib-qoidolari, soliq stavkalari va boshqa qonunchilik choralari ishlab chiqarish va investitsiyalarni rag'batlantirishda muhim rol o'ynaydi. Erkin iqtisodiy hududlar uchun qulay soliq siyosati va qonunchilikning samarali ishlashi, xorijiy investorlar va mahalliy biznes uchun zarur bo'lgan qulay sharoitlarni yaratadi. Bunda byurokratik to'siqlarni kamaytirish va soddalashtirilgan tartib-qoidalar muhim omil hisoblanadi.

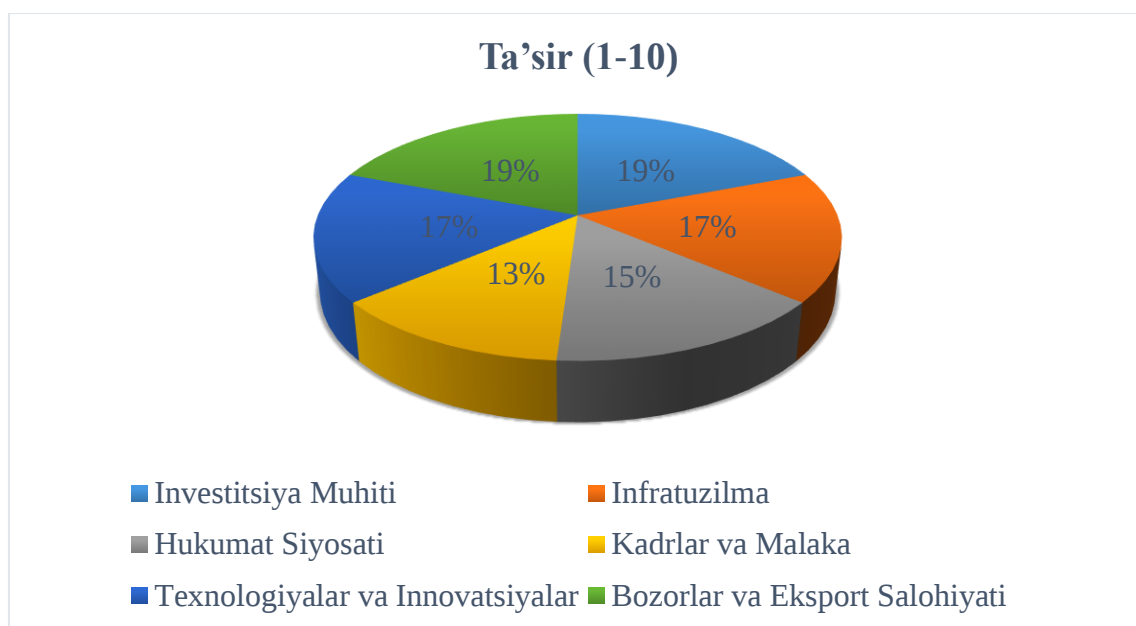
Kadrlar va malaka ham muhim omil bo'lib, hududlardagi ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga ta'sir qiladi. Hududda malakali ishchi kuchi mavjudligi,

ta'lim tizimi va malaka oshirish dasturlari orqali ishchi kuchining samaradorligini oshirish mumkin. Agar hududda zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalarga ega ishchi kuchi yetishmasa, yangi texnologiyalarni o'rganish va innovatsion ishlab chiqarishni rivojlantirishda qiyinchiliklar yuzaga keladi. Ta'lim tizimi va malaka oshirish dasturlarini kuchaytirish, hududlar bo'yicha ishchi kuchining sifatini yaxshilashga yordam beradi.

Texnologiyalar va innovatsiyalarni joriy etish erkin iqtisodiy hududlarning samaradorligini oshirishda katta rol o'ynaydi. Yangi texnologiyalarni ishlab chiqarishga tatbiq qilish va innovatsiyalarni rivojlantirish orqali mahsulotlar raqobatbardoshligini oshirish, ishlab chiqarish jarayonlarini modernizatsiya qilish mumkin. Innovatsion tizimlar yordamida yangi texnologiyalarni o'rganish, yuqori texnologiyali mahsulotlarni ishlab chiqarish va eksport qilish imkoniyatlarini yaratadi. Texnologik yangilanishlar erkin iqtisodiy hududlar orqali iqtisodiyotning turli sohalarini diversifikatsiya qilishga xizmat qiladi.

Bozorlar va eksport salohiyati ham erkin iqtisodiy hududlar faoliyatiga ta'sir qiladi. Mahsulotlarni ichki bozorga chiqarish bilan birga, yangi eksport yo'nalishlarini ochish va xalqaro bozorlarda raqobatbardosh bo'lish muhim. Eksportni oshirish orqali yangi bozorlarni zabt etish, eksportni diversifikatsiya qilish va mahsulotlarning yuqori sifatini ta'minlash mumkin. Erkin iqtisodiy hududlar uchun eksportga yo'naltirilgan ishlab chiqarish muhim yo'nalishlardan biri bo'lib, bu mamlakatning iqtisodiy o'sishini ta'minlashga yordam beradi.

Bularning barchasi erkin iqtisodiy hududlar faoliyatining samaradorligiga ta'sir qiluvchi asosiy omillardir. Davlat va xususiy sektor o'rtasida samarali hamkorlikni o'rnatish, bu omillarni boshqarish va optimallashtirish orqali hududlarning iqtisodiy salohiyatini oshirish mumkin. O'zbekistonda erkin iqtisodiy hududlarning samaradorligini oshirish uchun zarur infratuzilma, malaka oshirish, texnologiyalar va investitsiyalarni jalb qilish uchun yanada kuchli siyosat va rejalashtirish tizimi zarur.

1-rasm. Erkin iqtisodiy hududlar: inflatsiya, ishsizlik va eksport salohiyatining o'zgarishi (2020–2025)

Manba: *O'zbekiston Respublikasi Investitsiyalar va Tashqi Savdo Vazirligi* – Erkin iqtisodiy hududlar faoliyatining tahlili, investitsiya ma'lumotlari va iqtisodiy o'sish ko'rsatkichlari.

Rasmda Erkin Iqtisodiy Hududlar faoliyatining samaradorligini aks ettiruvchi diagramma ko'rsatilgan. Diagramma yillar (2020–2025) davomida erkin iqtisodiy hududlar bo'yicha iqtisodiy ko'rsatkichlar o'zgarishini ko'rsatadi. X o'qi yillarni, Y o'qi esa inflatsiya darajasi, ishsizlik va eksport hajmi bo'yicha ko'rsatkichlarni aks ettiradi. Har bir hudud (Navoi, Angren, Jizzax, Tashkent, Bukhara) uchun alohida chiziqlar mavjud va har bir chiziq turli ranglarda ko'rsatilgan. Rasmda har bir hududning inflatsiya darajasi, ishsizlik va eksport bo'yicha o'zgarishlari ko'rsatilgan. Bu diagramma, erkin iqtisodiy hududlarning samaradorligini tahlil qilishda yordam beradi va hududlar o'rtasidagi iqtisodiy farqlarni ko'rsatadi.

Erkin iqtisodiy hududlar faoliyatining samaradorligiga ta'sir etuvchi omillarni tahlil qilish, ularning muvaffaqiyatli ishlashini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Ushbu omillarni chuqurroq o'rganish, ularning har birining hududlar o'rtasidagi farqlarga va iqtisodiy o'sish sur'atlariga qanday ta'sir qilishini aniqlashga yordam beradi. Erkin iqtisodiy hududlar muvaffaqiyatini oshirish uchun

ular bilan bog'liq barcha omillarni boshqarish kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–5122-son Qarori “Investitsion muhitni yaxshilash va moliyaviy barqarorlikni ta'minlash chora-tadbirlari haqida”, 2021-yil.
2. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. “Davlat moliyasi va g'aznachilik tizimida risklarni boshqarish” bo'yicha yillik hisobot. – Toshkent, 2023.
3. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. “Investitsiyalar va moliyaviy ko'rsatkichlar to'plami”. – Toshkent, 2024.
4. Basel Committee on Banking Supervision. *Principles for the Sound Management of Operational Risk*. – BIS, 2019.
5. International Monetary Fund (IMF). *Global Financial Stability Report*. – Washington D.C., IMF, 2023.
6. Hull, J. C. *Risk Management and Financial Institutions*. – Wiley Finance, 2018.